

מושגים פוליטיים של מחאה, אקטיביזם וידע: מבוא תיאורטי

חן משגב

השנה האחרונה, שנת הקורונה, סיפקה מופעים שונים של חיבור בין ידע למופעים של מחאה, אקטיביזם והתנגדות. פיתוח החיסונים ומבצע החיסון הנרחב בישראל בסוף שנת 2020 ובמחצית הראשונה של 2021 וההתנגדות להם, או לאמצעים שממשלות ברחבי העולם נקטו נוכח המגפה, סיפקו מצע אקטואלי לדיון בקשר בין המושגים השונים שבהם עוסק גיליון זה, אף שראשיתו כמה שנים קודם לכן, לפני המגפה העולמית והמחאות שעוררה.

במאי 2018 התכנסנו במכון ון-ליר בירושלים, כמה עשרות חוקרות וחוקרים מתחומים ושדות ידע מגוונים ושונים במדעי הרוח והחברה, לסדנה לקסיקלית שכותרתה "מושגים פוליטיים של מחאה: ידע, פעולה, טכנולוגיות". סדנת מחקר זו סיכמה שנה של קריאה ודיונים בסוגיות שונות של מחאה, אקטיביזם וידע במסגרת קבוצת מחקר הפועלת כבר יותר מעשר שנים במרכז מינרבה למדעי הרוח באוניברסיטת תל-אביב. שנה זו והמפגש בירושלים סיכמו גם שיתוף פעולה פורה עם מכון ון-ליר בירושלים, ובמיוחד עם חוקרים בתחום "מדע, טכנולוגיה וציוויליזציה" הפועלים במכון. המאמרים המושגיים בסדנה עוסקים ביחס שבין טכנולוגיה, פוליטיקה אקטיביסטית וידע אלטרנטיבי. מטרת הסדנה הייתה להתחקות אחר פעולתם של רעיונות, דפוסים ותנועות בפוליטיקה של מחאה וייצור ידע "מלמטה-למעלה" – ידע אזרחי ואלטרנטיבי המכוון ומשמר מרחב ציבורי או יוצר כוח, במובן הארנדיטאיני, כלומר כפעולה משותפת המגלמת בתוכה דיבור ומעשה.¹ המאמרים שהוצגו בסדנה נעו בין קבלה לאתגור של הסדר הפוליטי, ודנו בהיבטים שונים ובאפקטיביות של צורות חדשות של ידע ופעולה: מה נחשב לפוליטי? מהי אפקטיביות, ומה נכלל בגדר פעולה פוליטית או פריעתו של הסדר הפוליטי? מהו ידע במובנו הפוליטי ומה הקשר שלו לפעולה אקטיביסטית? כיצד צורות ידע חדשות משפיעות על אקטיביזם פוליטי וחברתי ותנועות חברתיות, ומהם המושגים החדשים הקושרים אקטיביזם וידע בעידן הנוכחי? גיליון מיוחד ועשיר זה מסכם את שנת הפעילות של הקבוצה ואת הסדנה באמצעות מאמרים נבחרים של כותבים וכותבות שהשתתפו בקבוצת הקריאה והמחקר ו/או בסדנה. פתח דבר זה מבקש לספק מבוא תיאורטי תמציתי למאמרי הגיליון ולחברם למושגים המרכזיים שהיו נקודת מוצא בפיתוחם והצגתם בסדנת המחקר.

חן משגב: המחלקה לסוציולוגיה, תקשורת ומדע המדינה, האוניברסיטה הפתוחה, ומרכז מינרבה למדעי הרוח, אוניברסיטת ת"א.

ידע והמשגתו

מישל פוקו ראה בידע תוצר של הליכים המבססים דבר כלשהו כעובדה, והדגיש את מנגנוני ההיווצרות וההפקה של הידע, בעיקר בדיסציפלינות של מדעי האדם. אחת התרומות החשובות שלו לחשיבה התיאורטית העכשווית היא הצימוד בין ידע לכוח, שדרכו הצביע על כך שכוח מופעל על ידי ידע והידע מייצר כוח, כך שהידע הוא חלק בלתי נפרד ממאבקי הכוח, ובה בעת ייצור הידע הוא תביעה לכוח.² ייצור הידע ושימורו משמשים על פי רוב לביזור מקומם המועדף של בעלי הכוח, אך בעיני פוקו הם אינם אך ורק דכאניים. גם האנשים שמנגנוני הכוח מופעלים עליהם, או אנשים שממוקמים בשולי החברה, יכולים לשנות את מצבם על ידי ייצור ידע והפקתו.

ידע, טוענת טובי פנסטר, מתגבש "כתוצאה של רכישת מומחיות ויכולות, דרך ניסיון, חינוך והשכלה, כהבנה תיאורטית ופרקטית של נושא מסוים. ידע הוא גם מה שידוע בתחום מסוים – עובדות ומידע. ידע מוגדר גם כמודעות או היכרות בעקבות התנסות במצב או חשיפה לעובדות מסוימות".³ בניסונה להמשיג ולהגדיר מהו ידע בהקשר של עולם התכנון המרחבי, פנסטר שואלת אם ידע בתכנון הוא רק אינדוקטיבי, כלומר מכיל עקרונות הנכונים לכל זמן ומקום, או גם דדוקטיבי, כלומר כזה שאפשר להשיג מתוך הכללה מהתנסות מקומית.⁴ שאלות אלו רלבנטיות לניסיון להמשיג ידע גם בשדות ידע אחרים. ידע, טענו אחרים, נוצר תוך כדי שיח בין מי שמייצרים אותו, בינם ובין המשתמשים בתוצריו של אותו ידע על תכנון, וגם בקרב קהילות המייצרות אותו בפרקטיקה שלהן ומשתפות אותו, מה שמכונה לעיתים community of practice.⁵ מכאן שידע אינו רק מייצר שיח וקהילה מקצועית שדוברת את השיח, אלא נע במרחב חוצה גבולות, משפיע על אנשים שונים במקומות שונים ומניע פעולות שונות, הן כתיאוריה והן כפרקטיקה יישומית.⁶ אחרים טענו כי לידע יש פוליטיקה משלו, כחלק מפיתוחו ומתנועתו במרחב ובזמן, והוא כרוך תדיר בסיפורים אישיים עשירים הקשורים בחייהם של אלה שמייצרים ומפיצים אותו.⁷

העיסוק בפוליטיקה של הידע מחזיר אותנו לשאלה אם ידע הוא אינדוקטיבי או דדוקטיבי. ידע נדרש לכל התארגנות פוליטית, ותהא זו תנועה חברתית, תנועת מחאה, קבוצה אקטיביסטית או מפלגה פוליטית ממוסדת. כדי להתארגן, לגייס תומכים ופעילים, לפרוץ מעגלים ציבוריים ולקדם אידיאולוגיות ומטרות פוליטיות, נדרשים סוגים שונים של ידע – כאלה שנוצרים בזמנים ובמקומות אחרים, וכאלה שמתבססים על התנסות מקומית ועצמית. אבל הדיון בסוגי הידע אינו מתמצה רק במקום ובזמן שבו הוא נוצר, אלא גם באופיו: האם מדובר בידע "מקצועי" המבוסס על תיאוריה מסודרת, על ידע שנרכש במוסדות אקדמיים ובמסגרת פרופסיונלית, או בידע "מקומי",⁸ שנרכש מתוך ניסיון החיים היומיומי של אנשים "רגילים" ולא מומחים בתחום הידע המסוים, או – כפי שכינו אותו חוקרים מסוימים – "ידע של הדיוטות" (Lay knowledge).⁹ המתח בין ידע מקצועי לידע של הדיוטות נסוב פעמים רבות גם על תוקפו של הידע. הראשון מתבסס לרוב על לימוד שיטתי, תיאוריה או מסמכים (מפות, פסקי דין, ספרים וטקסטים כתובים אחרים) ולכן נחשב לבעל תוקף רב יותר, ואילו השני מבוסס פעמים רבות על חוויה סובייקטיבית, ידע

שעובר בעל פה מדור לדור, או שמקורו בחוויה חושית ורגשית.¹⁰ כך למשל, מחקרים שעסקו במחאת האוהלים בקיץ 2011 הראו כי תוצרי הפעולה של התנועות החברתיות עשויים להיות מנוגדים לכוונות של המוחים, משום שסוכני מדינה מבססים את הפרשנות שלהם לתביעותיהם של המוחים על פרדיגמת ידע ושיח שעלולה לדלל תביעות אלו ולתרום להתמוססות המחאה.¹¹ עם זאת, עם התפתחות טכנולוגיות תיעוד ורשת ההפצה האינטרנטית מיטשטשים הגבולות בין מומחים ללא-מומחים ובין אקטיביסטים לבעלי סמכות בתחומם. הידע – כמו ידע חזותי של תיעוד במצלמות – מיוצר לפעמים על ידי אנשים מהשורה. המומחים, המבקשים להמשיך לתחזק את מעמדם כבעלי הידע, מבקשים להמשיך לנהל אותו, גם אם אינם בהכרח אלה שמייצרים אותו.¹²

תיאוריה של אקטיביזם, מחאה ושינוי חברתי

פתח דבר זה אינו מתיימר, כמובן, לסקור באופן שיטתי את התיאוריה ואת ההמשגות העוסקות באקטיביזם, מחאה ושינוי חברתי,¹³ אלא לתת מבוא מושגי קצר ולחברו למושג שבו פתחנו את הטקסט. המושג אקטיביזם, במשמעותו כפעולה לשינוי חברתי ופוליטי, והמושג הרחב יותר של תנועות חברתיות, שהן המסגרת לפעולה אקטיביסטית, עומדים זה כמה עשורים במוקד המחקר של סוציולוגים ומדעני מדינה, אשר פיתחו כלים תיאורטיים ומושגיים לחקר של תנועות חברתיות ואקטיביזם, כמימוש של פעילותן, ולטובת הבנה מעמיקה של אופני ההתארגנות, הפעולה, הגיבוש וההגדרה של הסובייקט הפוליטי המאפיין אותן.¹⁴

אקטיביזם מוגדר בדרך כלל כפעולה של קבוצת אנשים שמבקשים לשנות מציאות מסוימת, ופועלים לרוב בהתנדבות. אקטיביזם הוא גם פרקטיקה של ארגונים ומוסדות, בדרך כלל ללא מטרת רווח או מן המגזר הפרטי, המעוניינים לקדם רעיונות או להפעיל לחץ פוליטי או כלכלי או לשנות פרקטיקות קיימות.¹⁵ טווח הפעילות האקטיביסטית הוא רחב למדי ונע מהליברלי לרדיקלי, הן בנושאים ובסוגיות המעסיקים את האקטיביסטים והן בדרכי הפעולה, האסטרטגיות והטקטיקות. ישי מנוחין מציין בצדק כי אקטיביזם יכול לנבוע ממחויבות אידיאולוגית למשפחות ערכים שונות, כולל מחויבות לערכים אנטי-דמוקרטיים, אך ההנחה שלו היא כי שותפות אחראית ואקטיבית היא דרך החיים הנכונה היחידה בחברה דמוקרטית – ודמוקרטיה היא אופן החיים החברתיים היחיד הראוי, המוסרי, הצודק וההגון. לפיכך, שותפות בחברה היא "פעילות ביקורתית מעשית מתמדת; עמדה ביקורתית מחויבת למערכת הערכים החברתית הבסיסית. חברה אקטיבית הכוללת שותפות פוליטית מלאה היא מעין חזרה חלקית למאפייני התפיסה האתונאית הקלאסית של הפרט כאזרח שהפוליטיקה היא בשבילו פעילות חברתית טבעית וחלק מאופן חייו".¹⁶

לעיסוק העכשווי באקטיביזם ולחשיבות הדיון בו יש שלוש סיבות עיקריות.¹⁷ הראשונה היא התופעה של ביזור סמכויות המדינה והמשל, ומעבר של טיפול בסוגיות שונות – החל בסוגיות בינלאומיות של ניהול סכסוכים, עבור בסוגיות לאומיות כמו רווחה או תכנון וכלה ברמה המקומית והקהילתית – לגופים לא-ממשלתיים או למגזר הפרטי. הסיבה השנייה קשורה בהשפעתה הגוברת של החברה האזרחית, כפי שציינתי בסעיף הקודם. הסיבה השלישית היא

התרחבות ניכרת של הפעילות האקטיביסטית בהקשר הכלכלי, כלומר אקטיביזם המופנה נגד ההתגברות וההשתלטות של הכלכלה הנאו-ליברלית והקפיטליזם התאגידי על חיינו. המאמרים בגיליון זה מתמקדים בשתי הסיבות הראשונות, אבל מאפשרים גם להרחיב את הספרות הקיימת לעבר סיבה נוספת, רביעית במספר – השימוש הגובר והולך של פעילות ופעילים בטכנולוגיות שונות כדי לקדם שינוי חברתי ופוליטי, והאפשרות לייצר, לאסוף ולהפיץ בעזרתן מידע.

תיאוריה של אקטיביזם מייצרת גם מגוון של המשגות, למשל כאלו שמתמקדות בסקאלות הפעולה וההשפעה האקטיביסטית, כגון המושג גיאוגרפיה של אקטיביזם (Geography of Activism), או המרחוב של פעולות אקטיביסטיות, המתייחס לדגמים שונים של אקטיביזם במרחב ולסקאלות המרחביות שבהן האקטיביזם מתרחש, למשל אקטיביזם קהילתי-שכונתי, עירוני, לאומי או טרנס-לאומי. סקאלות מרחביות של אקטיביזם ומיקומים מרחביים אינם רק מאפיינים סטטיים של אקטיביזם, אלא גם מאפיינים דינמיים המאפשרים או מגבילים אותו. אקטיביסטים יחידים, ארגונים ותנועות מבינים את העולם ומפרשים אותו ואת האופן שבו הם מעוניינים לשנות אותו באמצעות המרחב. מרחבים מוכרים, למשל, עשויים לעודד פעולה אקטיביסטית, ואילו מרחבים לא מוכרים עשויים להגבילו. המרחב מאפשר לעיתים קרובות לאבחן ולאפיין מקרים של אי-שוויון, אי-צדק וצורך בשינוי, ועשוי גם לאפשר חיבורים בין אנשים, תנועות וארגונים בסקאלות שונות, מהמקומי עד הגלובלי.

גיאוגרפיה של אקטיביזם מתייחסת גם למובחנות של המטרות השונות והסוגים השונים של אקטיביזם (שמרני או רדיקלי, סביבתי או מגדרי וכו'). באופן כללי אפשר להבחין בין אקטיביזם ליברלי-רפורמיסטי לאקטיביזם רדיקלי. הראשון מבקש לשנות תוצאה כלכלית, חברתית, פוליטית או משפטית מסוימת (למשל מאבק שכונתי מול הרשות המקומית כדי שתשקיע יותר משאבים בפיתוח השכונה) ללא קונפליקט משמעותי. השני מבקש בדרך כלל לשנות את המערכת הקיימת או להחליפה ולא לעבוד יחד איתה. במילים אחרות, ההבדל העיקרי בין שני הדגמים הוא שבעוד אקטיביזם ליברלי-רפורמיסטי רואה את הבעיה בפרקטיקה שלטונית מסוימת – בחוק, ברגולציה או באדם מסוים שנמצא בצומת קבלת ההחלטות – האקטיביזם הרדיקלי סבור שהבעיה טמונה במערכת עצמה, בשלטון ובפוליטיקה שמניעה אותה, כלומר במבנה המערכת.

מושגים אחרים מתמקדים באקטיביסטים עצמם. המושג גיאוגרפיה אקטיביסטית (או Activist Geographies) מתקשר לפעולה שמטרתה לשנות יחסי כוח של דיכוי, תוך הזדהות וסולידריות של גיאוגרפים אקטיביסטים (או חוקרים ואנשי אחרים העוסקים במרחב, כמו אדריכלים, מתכננים, מעצבים וכו') עם קבוצות מוחלשות, קהילות או תנועות חברתיות, בעיקר באמצעות התערבות ביקורתית, למשל מחקר פעולה משתף (PAR – Participatory Action Research), מעורבות של גיאוגרפים בעיצוב מדיניות (Policy Geographies), ושיתופי פעולה בין האקדמיה לקהילה. המשותף לכל צורות ההתערבות הללו הוא מחויבות אידיאולוגית לשינוי פוליטי וחברתי, אך הגישות למימוש מחויבות זו בפועל הן שונות. כפי שציינו קודם, גישות אלו יכולות לנוע על ציר הפעולה שבין הליברלי לרדיקלי ולפעול במעגלים שונים, אך מה שחשוב הוא המיקוד בפעולה שמטרתה שינוי המציאות.¹⁸

המושג האחרון, גיאוגרפיה אקטיביסטית, יכול לעבור התאמה גם לתחומי ידע אחרים במדעי הרוח והחברה הביקורתיים, שכן הרעיון שעומד בבסיסו אינו רק פעולה פוליטית של אנשי מחקר המייצרים ידע, אלא התנגדות לגישות פוזיטיביסטיות בדיסציפלינה שממנה הם באים, תוך קידום אלטרנטיבה רדיקלית וביקורתית כדי לשנות את מבני הכוח והידע היוצרים דיכוי ולערער על ההבחנה בין אקדמאי לאקטיביסט. הדגש, אם כן, הוא על מיצובם של החוקר, המחקר האקדמי והפעולה הפוליטית, שכן הגבול בין החיים הפרטיים ובין התחום המקצועי-אקדמי חדיר ונזיל יותר מאשר בעבר, ואקדמאים מתחומים שונים מקיימים דיאלוג בין הפרטי, המקצועי והפוליטי.

לתופעה זו, שעניינה פעולה אקטיביסטית לשינוי בתוך תחום הפעולה, הידע והמחקר המקצועיים, גם יש בסיס פמיניסטי, שכן המסורת הפמיניסטית דוחה את ההבחנה הבינארית בין הפרטי לציבורי ומאפשרת לחוקרים "לפעול מתוך הגיאוגרפיות שלהם" (To act their geographies¹⁹). גם התיאוריה הקווירית והמחקר בסוגיות של מיניות מביאים יותר ויותר את קולה של החוקרת ועמדתה הסובייקטיבית והפוליטית, מתוך מטרה מוצהרת לקדם שינוי חברתי באמצעות העבודה האקדמית. בשני המקרים, הפמיניסטי והקווירי, המרחב הציבורי והאקטיביזם מיוצרים ומובנים באמצעות העבודה המחקרית והציבורית של החוקר האקטיביסט, המבקש לקדם שינוי חברתי, צדק ושוויון ולא רק "לייצר ידע". ניכר כאן הרצון לפתור את "הבעיה" של מדעני החברה: להשתחרר מהעיסוק הבלעדי בביקורת ובשיפוט, ולהציע גם שינוי ממשי וחיובי, המאפשר בהקשרים פמיניסטיים וקוויריים ליצור שיתופי פעולה חדשים בין האקדמיה לקהילה ולממש את הפוטנציאל של גיבוש זהויות קולקטיביות חדשות.²⁰

בעקבות המושגים "גיאוגרפיה של אקטיביזם" ו"גיאוגרפיה אקטיביסטית", ומתוך התפיסה הבסיסית הגורסת כי אקטיביזם אינו רק תופעה חברתית אלא גם תופעה מרחבית, הצעת, כגיאוגרף חברתי-פוליטי העוסק בהמשגות ותיאוריה של אקטיביזם ומרחב, מושג נוסף – אקטיביזם מרחבי, שאותו הגדרתי כפעולה חברתית קולקטיבית שחותרת לשינוי ביחסי הכוחות בין קבוצות שונות בחברה ובתוכן, ויש לה תפקיד בתהליך הייצור (מחדש) של המרחב הפיזי, החברתי, התרבותי והתודעתי. האקטיביזם המרחבי בהקשר זה הוא פעולה כפולה, המשפיעה על תהליך הייצור (מחדש) של המרחב ובה בעת גם מושפעת ממנו. במובן הפיזי משמעותו היא שימוש או שינוי בשימוש במרחב, בד בבד עם ניכוס ותפיסה פיזית של מרחב (פרטי, ציבורי וכו'). במובן החברתי משמעותו היא שינוי בתחושת השייכות החברתית הקולקטיבית והאישית, שינוי בתפיסות של זיכרון העבר וההווה – הן האישיות והן הקולקטיביות – שינוי במשמעויות החברתיות הניתנות למרחב (נוח/לא נוח, בטוח/לא בטוח וכו'), וכן התייחסות לאינטראקציות חברתיות ולאקטיביזם המונע מפערים מעמדיים ומעמד סוציו-אקונומי נמוך; במובן התרבותי, משמעותו של ייצור (מחדש) של המרחב היא שינוי בתחושת השייכות התרבותית הרחבה, שימוש בפרקטיקות ובסימנים תרבותיים כדי להשפיע על יחסי הכוחות והנוכחות במרחב, על הזיכרון המרחבי או על אירועים שהתרחשו בו, ושימוש בגוף כדי לייצר את המרחב מחדש; במובן התודעתי-סימבולי, משמעותו היא שינוי בתפיסת המרחב של פרטים וקבוצות, למשל בתחושות של שייכות, ביטחון

וכו'. ההצדקה להמשגה זו היא שמחקר גיאוגרפי העוסק באקטיביזם מרחבי אינו צריך להתמקד רק בסקאלות המרחביות של האקטיביזם (גיאוגרפיה של אקטיביזם) או בהתערבות הביקורתית של הגיאוגרפים החוקרים (גיאוגרפיה אקטיביסטית). אלא גם לחשוב על אקטיביזם כעל תופעה בעלת ממדים מרחביים פיזיים, חברתיים, תרבותיים וסימבוליים ולשאוף לפענחם.²¹

הרקע להתעניינות העכשווית בהמשגות של אקטיביזם טמון בעיסוק החדש יחסית של מדעי הרוח והחברה, ובמיוחד המחקר הביקורתי, במושגים כמו כוח, מחאה והתנגדות,²² מתוך הבנה שסוגים שונים של כוח ודיכוי (מגדרי, אתני, לאומי ואחרים) יוצרים שלל אתרים ומרחבים של התנגדות ומחאה. סטיב פייל מוסיף ומדגיש כי התנגדות לא רק מתרחשת במרחב אלא גם יוצרת אותו, והבנה של התנגדות מוכרחה לכלול הבנה של המרחב שבו היא מתרחשת,²³ טיעון שראינו גם בהמשגה של אקטיביזם מרחבי. אך מהי התנגדות ומה בין התנגדות למחאה? פייל טוען כי התנגדות תמיד מופנית כנגד הכוח, ומגיעה מהקבוצות המוחלשות, המדוכאות והנשלטות המבקשות להיאבק על חירותן ועל הדמוקרטיה. התנגדות עשויה ללוש צורות רבות, ובמקרים רבים הן ביטוי ל"התנגדות יומיומית", כלומר פרקטיקות יומיומיות המתקיימות בין הסמוי למודע ובין הישיר לעקיף, ובתוך כך מייצרות התנגדות שהיא גם בעלת משמעות פוליטית. חוקרים אחרים, כגון אסאף באייט,²⁴ מדגישים את תפקידה של המדינה בהנעתם של יחידים וקהילות מקבוצות מוכפפות (אתנית, מעמדית או לאומית) להתנגדות שאינה בהכרח תוצאה של תודעה פוליטית, אלא של יצר הישרדות ורצון לשפר את חייהם (למשל בנייה בלתי חוקית, התחברות פיראטית לרשתות חשמל ומים וכו'). עם זאת, אם כמעט כל פעולה יומיומית מוגדרת כהתנגדות, יש כאן בעיה אפיסטמולוגית. כמענה לכך מציעה סינדי כץ המשגות חדשות לפעולות שנוקטים אנשים כדי להתמודד עם פיתוח קפיטליסטי בעיר, הכוללות שלוש קטגוריות של ערעור על פעילות קפיטליסטית בחיי היומיום: גמישות (resilience), עיבוד מחדש (reworking) והתנגדות (resistance).²⁵ הגמישות כוללת יוזמות עצמאיות זעירות של אנשים המסייעות להם להתמודד עם שינויים כלכליים, כמו למשל הגמשה של טווח העבודה של בני המשפחה. עיבוד מחדש עשוי להיות התאמה למצב החדש, למשל באמצעות הסתגלות לעבודה חדשה או פיתוח מיומנויות חדשות, מה שדורש רמה גבוהה של מודעות ופרגמטיות מצד היחיד. ההתנגדות דורשת את הדרגה הגבוהה ביותר של מודעות, ומבקשת לאתגר במודע מצבים של דיכוי ואפליה.

סוג אחר של אקטיביזם, שאף הוא חלק מפעילותן של תנועות חברתיות ולא אקט התנגדותי אינדיבידואלי, נקשר לפעולתן של תנועות מחאה עירונית. הסוציולוג מנואל קסטלס,²⁶ מחלוצי החוקרים של תנועות אלה, טען כי אי אפשר להבין את פעילותן אך ורק במושגים של התנגדות שרירותית ויומיומית וכעס או זעם כלפי דיכוי ואפליה. עוד טען קסטלס כי אי אפשר להגדיר את המעורבים במחאה באופן פשטני ומהותני (למשל "העניים", "המקומיים", "הלא מרוצים" וכו'). היות שהתנגדות עירונית מחברת בדרך כלל בין סוגים שונים של מחאה ובין קבוצות שונות הנאבקות מסיבות וממניעים שונים. קסטלס בחן מחאות עירוניות בשנות השבעים בסן פרנסיסקו, למשל מחאות של מיעוטים לטיניים ומחאות של הומואים ולסביות "מלמטה", ומצא כי כל הקבוצות הללו נדרשו לפתח זהות קולקטיבית כדי להתארגן למאבק, והזהות שהתפתחה

תרמה גם לדרישה המרחבית שהובעה במחאה – למשל דרישה למרחב שבו אפשר לבטא מיניות באופן גלוי. אבל המחאה, טוען קסטלס, נדרשת גם להתנגדות של יחידים, בנוסף למחאה ולזהות הקולקטיבית שנוצרת במסגרתה. כך למשל, המחאה של הומואים ולסביות בסן פרנסיסקו ניזונה גם מפעולות מבודדות שיצרו מנהיגות למחאה, למשל זו של הארווי מילק, חבר המועצה ההומו הראשון במועצת העיר של סן פרנסיסקו שהיה למנהיג תנועת המחאה ההומו-לסבית בעיר בשנות השבעים, עד שנרצח.

תנועות המחאה העירוניות של שנות השבעים אשר עמדו במוקד מחקרו של קסטלס היוו ביטוי לפעילות חברתית "מלמטה" ולפוליטיקת זהויות של הקהילות. הן ערערו על הסדר הכלכלי ועל ההגמוניה הבירוקרטית בעיצוב המרחב ותבעו השתתפות של אזרחים בעיצוב המדיניות שמשפיעה על חייהם. מבחינה כרונולוגית התגלתה בשנות השישים והשבעים הפעילות החברתית בתנועות עירוניות-חברתיות שפעלו לקידום צדק חברתי, שימור עירוני והשתתפות תושבים. בשנות השמונים עוגנה פעילותן בשיח הזכויות, ששם דגש על אסטרטגיות הפעולה והפעילות הפוליטית. שיח הזכויות הדגיש את הייחודיות של קבוצות חברתיות שונות, כמו מיעוטים אתניים, נשים ומהגרים וביקש לקדם את האינטרסים שלהן. הוא הושפע מתהליכי הדה-קולוניזציה של שנות החמישים, מתנועות המחאה של שנות השישים והשבעים ומתנועות פוסט-לאומיות ופוסט-קולוניאליות שהתמקדו באתניות, במגדר, במיניות, בגזע ובמעמד חברתי. בשנות התשעים ובראשית המאה העשרים ואחת התאפיינה הפעילות החברתית הביקורתית בהתרסה נגד תהליכי הגלובליזציה, בדאגה לגורל כדור הארץ, ובתביעות לעיר המכבדת את הצרכים של בני המעמד הנמוך ומאפשרת הגשמה עצמית של בני המעמד הבינוני.

לפני כעשור טען קסטלס כי התנועות החברתיות אינן נאבקות עוד על כוח ושליטה אלא על הקניית משמעות לעולם ועל שימור אורח חיים.²⁷ גם אחרים, כמו דיוויד הארווי,²⁸ שותפים בצורה מסוימת לביקורת זו. הארווי טוען כי לפחות חלק מפעולות המחאה של קבוצות מקומיות, כולל קבוצות שוליים (ולא רק מהמעמד הבינוני) נכללות במה שהוא מכנה *The life world*, ומתאפיינות בהיבדלות מודעת מההתנגדות האנטי-קפיטליסטית והאנטי-צרכנית. עם זאת, הארווי טוען כי ריבוי המאבקים המקומיים יוצר אפקט שיש בו כדי להשפיע על הקפיטליזם.

אקטיביזם הוא פעמים רבות ביטוי מעשי של מחאה פוליטית שנובעת מביקורת ומאי-אמון של יחידים וקבוצות כלפי השלטון, מוסדותיו או המדיניות שהוא נוקט. מטרותיה של המחאה עשויות להיפרש כרצף של תביעות (משינוי מדיניות מסוימת ועד למיגור השלטון והערכים שעליהם הוא מושתת), כטווח רחב של גילויים (מחאות סמויות או גלויות, מרי אזרחי, סרבנות וכו'), ולהתבטא באמצעים שונים, החל בשביתות שבת ושביתות רעב, עבור בהפגנות רחוב, נשיאת שלטים וכרזות, כתיבת גילויי דעת ופרסום באמצעי התקשורת או באמצעים פיראטיים, וכלה באמצעים אלימים.²⁹ נהוג להבחין בין שני טיפוסים מחאה עיקריים: האחד הוא מחאה שמבקשת לשנות מדיניות קונקרטיה, כזו שהמוחים סבורים שאינה נכונה ואינה הולמת את האינטרס הרחב של הציבור או את האינטרס הלאומי; השני מופנה כלפי הממסד או השלטון בשם חלק מן הציבור, בטענה שהוא נוקט מדיניות בלתי צודקת המפלה לרעה קבוצה או קבוצות

מסוימות ביחס לאחרות. הטיפוס הראשון אינו מבקש לכונן סדר חברתי שונה אלא רק לתקן פגמים בסדר הקיים, ואילו הטיפוס השני נישא על ידי מי שרואים עצמם נחותים ומופלים על ידי השלטון או מוסדותיו, ומבקשים לתקן את האפליה ולהיכלל בתוך מה שמגדיר את "החברה". בטיפוס המחאה הראשון המוחים באים בדרך כלל מהמעמדות החזקים ולא אחת אף יש להם מהלכים במוקדי הכוח, ולכן הם יכולים לחולל שינוי באמצעות אסטרטגיות לא מהפכניות, כאלה שהממסד לעיתים קרובות מוכן לסבול. לעומתם, המוחים במסגרת הטיפוס השני של המחאה מתאפיינים בשוליות, בכושר התארגנות חלש יחסית ובהיעדר גישה למוקדי הכוח. כפי שמציינת הנרייט דהאן-כלב, המחאות צצות ברוב המקרים על רקע אירוע שמהווה טריגר לפריצתה של מחאה רחבה. ובעוד מחאה עדיין נחשבת לכלי אקטיביסטי מן המעלה הראשונה, הטענה כי בעידן הדיגיטלי והטכנולוגי בסיס ההתארגנות ודרכי ההפצה וההתרשתות של מחאות עברו שינוי ניכר הופכת מקובלת יותר ויותר.

מתיאוריה של שינוי חברתי ואקטיביזם לשימוש אקטיביסטי בידע

בעבודתו האתנוגרפית של ג'פרי ג'וריס על המחאה של קיץ 2011 בארצות הברית, שאותה כינה "לכבוש כל מקום", או פשוט תנועות אוקיופיי (#Occupy movements), הוא הבחין בין שתי לוגיקות שעמדו בבסיס התארגנותה.³⁰ האחת היא "לוגיקת ההתרשתות" (logic of networking) המבוססת על תקשורת בין-אישית, תיאום וגישור על הבדלים, והאחרת היא "לוגיקת צבירה" (logic of aggregation), המבוססת על המדיה החברתית הדיגיטלית ומיועדת להרחיב את מעגל התומכים והפעילים. ג'וריס בוחן את הקשר בין שתי לוגיקות אלו כדי להבין את היחסים בין המרכיב המעמד-בינוני והסטודנטיאלי של המחאה לבין המרכיב שחיבר אותה לקבוצות ויחידים מרקעים חברתיים מגוונים יותר. תיאורו למה שהתרחש בסתיו 2011 בבוסטון, ביום ההזדהות עם המאבק שכונה Occupy Wall Street, פותח בציוץ שקרא בטוויטר בנוגע להפגנה (השנייה באותו שבוע) שצעדה ממאהל Occupy Boston לאזור אחר. לדבריו אלפי עובדים וסטודנטים הצטרפו להפגנה, ו-140 נעצרו לאחר שהמשרה פיזרה גז פלפל והפעילה אלימות כלפי משתתפים שהיו שקטים לחלוטין. מנקודת מבטו, מה שאיפשר את ההפגנה הגדולה היה ההפצה הוויראלית של הציוץ בעניינה. גם ההפגנה הראשונה בכיכר תחריר שבקהיר התקיימה אחרי שאסמה מחפוז, צעירה בתחילת שנות העשרים שלה, הפיצה סרטון שהעלתה ליו-טיוב, ובעקבות זאת הלכה המחאה והתרחבה עם הודעות רבות ועדכונים שהופצו ברשתות החברתיות, ופעילים ופעילות, תומכים ותומכות וסקרנים נהרו לכיכר תחריר. עבודתו של ג'וריס, לצד זיהויו של האביב הערבי ותנועות המחאה ששטפו את המזרח התיכון וצפון אפריקה כ"מחאת הפייסבוק והטוויטר", מעלים את השאלה אם הנגישות לטכנולוגיה החליפה מאפיינים מסורתיים יותר של אקטיביזם פוליטי.

ג'וריס אינו שותף לזלזול בעבודה הפוליטית המסורתית של בניית רשתות חברתיות, שנעשתה הרחק מהעין הנאו-ליברלית הנוטה להפחית בערכה. במקרה האמריקאי, גם אם תנועות Occupy השונות לא עמדו באתגר של התחברות לקהילות של מעמד-נמוך ומיעוטים גזעיים ואתניים,

במקומות מסוימים (כמו בבוסטון) הפעילים כן בנו גשרים לקהילות כאלה. לפיכך, ג'וריס דווקא סבור שניתוח רציני של גלי המחאה של 2011 מחייב בחינה של הרשתות הדיגיטליות לצד הרשתות החברתיות המסורתיות שמאפיינות את האקטיביזם הקהילתי של פמיניסטיות, פעילי התנועות לזכויות האזרח, איגודי עובדים ופעילי שלום. רשתות כאלה אפיינו את התנועות החברתיות החדשות של שנות השבעים והשמונים במדינות שונות,³¹ שקיבלו בשנים האחרונות אופי טרנס-לאומי.³² ייתכן אפוא שמחאה ואקטיביזם פוליטי רציני עשויים להצליח להפיר את השתיקה סביב סוגיות מסוימות ולגייס את מעמד העובדים והתלויים במדינת הרווחה למאבק. אפשרות זו מחזקת את טענתה של תמר הרמן,³³ כי בישראל חל מצד אחד גידול במספר קבוצות האוכלוסייה שהמחאה משרתת, ומצד שני התרבות הפוליטית הישראלית גם מניעה קבוצות מסוימות לחפש כיווני פעולה וסוגי ידע חדשים ומגוונים, העשויים לשמש לקידום פעולה כזו, יחד עם המשך המחאה במתכונת המוכרת.

הסוציולוגית שרה פינק,³⁴ שבחנה פעילות אקטיביסטית בערים קטנות בבריטניה, מספקת דוגמה אחרת לסוגי ידע שמשמשים אקטיביסטים ומעצבים פעולה לשינוי חברתי. לטענתה, אקטיביזם בערים אלו לא בהכרח מגיע "מלמטה", ובניגוד לתנועות החברתיות המסורתיות הוא אינו מחאתי במובן המקובל. המחקר של פינק בחן אקטיביזם של מזון, ובעיקר אימוץ תפיסות של תנועת "מזון איטי" (Cittaslow), השואב השראה מתנועה ומרעיונות גלובליים ולא בהכרח אירופיים. אקטיביזם כזה מתאפיין גם בשיתוף פעולה מסוים עם המדינה והממסד, למשל כשרשות מקומית מאמצת את עקרונות התנועה ומסייעת לתושבים לפעול ברוח העקרונות הללו. זהו אקטיביזם של המעמד הבינוני, הלבן והפרופסיונלי, ובין המשתתפים בו אין אחידות פוליטית, ויחד עם זאת מטרתו היא שינוי חברתי, כלכלי ותרבותי ושאיפה לעתיד טוב יותר תוך פעולה שכוללת ידע מעשי ומקומי מאוד: גידול ירקות ופירות, מעבר לדפוסי צריכה חדשים, מפגשים והחלפת דעות, פסטיבלים, מכירה ישירה ללא פערי תיווך ופעילות חינוכית. זהו אקטיביזם לא ישיר ולא מחאתי, אבל הוא מבטא התנגדות לסטנדרטיזציה, לאורח החיים הצרכני והלא בריא ולמחיקת הזהות התרבותית המקומית. אפשר לראות זאת יותר ויותר גם בתנועות אקטיביסטיות העוסקות במזון מהיבטים של צמחונות-טבעונות, מזון בריא וכדומה.

בתנועות חברתיות ובתנועות מחאה, הידע נקשר לא פעם גם לחוויות גופניות ולזיכרונות של יחידים וקהילות, ומניע פעולות לחיזוקן של קבוצות חברתיות בעיר, למשל קהילות אתניות, לאומיות או להט"בים.³⁵ כך למשל, ידע מקומי קהילתי, זיכרון קולקטיבי ותרבות להט"בית באים לידי ביטוי במחקרה של מוריה רייצ'ל-קני,³⁶ הסוקר את תולדות המאבק העירוני והאקטיביזם של הקהילה הלהט"בית בלוס אנג'לס. הכותבת מתארת יצירה של תרבות עירונית על בסיס זיכרונות ממאבקים אקטיביסטיים למען זכויות, כמו המאבק בבר הניו יורקי סטנוול בשנות השישים, שגיבש את הקהילה ההומו-לסבית באמריקה והוביל לצדק חברתי ומרחבי. תיאורה מתכתב עם הטיעון של אלה שוחט, העוסקת בזיכרון ובהתנגדות מזרחית, כי הכתיבה המחודשת של העבר חיונית ליצירת זהות קהילתית המבוססת על התנגדות קולקטיבית; על פי גישה זו,

תפיסת העבר היא מערכים שבורים של זיכרון וחוויות שיש בכוחן להעצים קהילות שמודרות ממרכזי הכוח בהווה ולהניע אותן פוליטית.³⁷

מושגים פוליטיים של מחאה, אקטיביזם וידע: מאמרי הגיליון

הגיליון שלפניכם כולל עשרה טקסטים – תשעה מאמרים אקדמיים וטקסט אמנית, העוסקים כולם בהיבטים שונים של ידע, מחאה ואקטיביזם, כפי שהצגנו במבוא התיאורטי שלעיל. המאמרים מציגים נקודות חיבור שונות, דרך שדות ידע והקשרים רחבים ושונים: חינוך, גיאוגרפיה, היסטוריה, מדע המדינה, תיאוריה קווירית, לימודי מגדר וסוציולוגיה. הם בוחנים יחסי כוח בזירות ובמרחבים ציבוריים שונים, מרמת המדינה ועד העולם האקדמי, ואת אופני הפעולה האקטיביסטית שמתרחשת בהם באמצעות תחומי ידע כגון מיפוי, טכנולוגיה, חשיפה והוקעה של עוולות, ואפילו תנועת הגוף במרחב או רתימת החוויה הטראומתית לגיוס ולהתארגנות של תנועות חברתיות.

מאמרה של חנה הרצוג עוסק במושג מדד המגדר וסוקר בקצרה את ההיסטוריה של מדידה בכלל, של מדדי מגדר בפרט, ואת העקרונות המשתנים של המיון. הוא מציג מבט ביקורתי על מושגי מפתח של אובייקטיביות, תוקף וקטלוג, ועל דרכים אחרות שבאמצעותן אפשר לקבוע מה לכמת וכיצד כדאי לבחון את מצב האי/שוויון המגדרי ככלי להטמעת חשיבה מגדרית ולשינוי חברתי. מדד השוויון המגדרי של "שוות" שבו עוסק המאמר מבקש להביא לקידום נשים בזירה הציבורית. כמדד פמיניסטי הוא מציג קטגוריות חדשות של מיון ושפה, המבקשות לערער את תמונת העולם הממוסדת וההיררכית המבחינה בין הפוליטי לאישי, בין הציבורי לביתי, בין גברים לנשים ובין קבוצות מוצא שונות, וקושר בין ההנחות האפיסטמיות של פמיניזם ובין מהלכי יצירת ידע חדש ככלי לשינוי חברתי.

מאמר נוסף העוסק בשינוי חברתי המתמקד בקידום אוכלוסיות המופלות בשל זהותן הוא המאמר דור ראשון של הילה דייין ואפרת בן-שושן גזית. המחברות דנות ביחסי הגומלין של מוסד האקדמיה עם קבוצות שהודרו ממנה לאורך השנים על רקע ההיסטוריה של הפרדה אתנית ולאומית, הגזעה, הסללה ואפליה ממוסדת בישראל, ומפרטות את תרומתה של הקטגוריה "דור ראשון להשכלה גבוהה" לשיח המגוון העמום בישראל, ככלי אפקטיבי לקידום אוכלוסיות מודרות. לטענת הכותבות, המושג "דור ראשון" מפרק היררכיה ויריבות בין סוגים שונים של זהויות ומאבקי הכרה, פועל נגד כוחות של השתקה ודיכוי המגויסים תדיר נגד הדרישה לצדק היסטורי, ומערער על הנחות ביחס לייצוג ו"מצוינות" בשדה האקדמיה כשדה של שינוי חברתי ואקטיביזם.

המאמר השלישי בגיליון ממשיך את הדיון בשינוי חברתי ואקטיביזם הנדרש בשדה האקדמי, הן כספרה חברתית ופוליטית והן כמרחב ממשי. המאמר פדגוגיה ביקורתית של תמר הגר עוסק בפדגוגיה אקטיביסטית שצמחה בתנועה הפמיניסטית בשנות השישים כדי לאתגר את יחסי

הכוחות המגדריים ומבנים חברתיים היררכיים דכאניים אחרים. עם הקמת המחלקות ללימודי מגדר במוסדות להשכלה גבוהה, מסבירה הגר, הן הפכו לאחד הכלים להעלאת מודעות לדיכוי לסוגיו ולחינוך לאקטיביזם. המאמר מציג את מאפייניה של הפדגוגיה הביקורתית, ומנסה לענות על השאלה מדוע גם מרצות עם תודעה פמיניסטית מתקשות לממש אותה במרחב האקדמי ומה בכל זאת אפשר לעשות כדי לשמר אותה ואת יתרונותיה גם באקדמיה הפטריאכלית והנאו-ליברלית. המאמר מציג לפיכך לא רק את החיבור בין ידע לניסיון אקטיביסטי ואת המעבר שלו ממקומות שונים, אלא גם את הקשיים ביישומו ובהטמעתו בפעילות לשינוי חברתי.

במאמר הרביעי בגיליון, מאבק משיחי, עוסק יואב רונאל באפשרות של מאבק פוליטי שמתמודד עם היסודות התיאולוגיים-פוליטיים של המדינה דרך דיון באקטיביזם של דמות ממשית – עו"ד ברק כהן. האופק המשיחי שפותחת צורת המאבק של כהן, המתוארת במאמר כאמצעי לפיתוח המושג, קשור בחריגה העקרונית מהרעיון של השתתפות במשחק הפוליטי הצינוני ובחתימה לכינונו של סדר פוליטי חדש. המאמר עוסק באופן שבו מאבקו של כהן מנטרל את מערכי המשטר – שהוא תופס אותם כדכאניים – דרך חילולם: זוהי פרקטיקה של ביזוי התהילה של המשטר ושל דמויות מפתח פוליטיות, כלכליות ומשפטיות המייצגות אותו.

גם מחברת המאמר החמישי, הנרייט דהאן-כלב, מפתחת כלי אנליטי ומושגי הנקשר למערכת המדינתית ולארגון באמצעות חיבור בין ידע לאקטיביזם. המאמר מפתח ומציג את המושג מערכת פוליטית, שצמח בתוך חקר תופעות שאופייני דינמי, ארוך-טווח ומורכב, וחשיבותו ביכולת לטפל בתופעות שאין עליהן ידע רב. כפי שמציגה דהאן-כלב, גישת המערכות הקלאסית מטפלת בנקודות ממשק בין גופים טבעיים ופרימורדיאליים ובין ממשקים שבתוכם ומתוכם בני אדם מעצבים חיים רוחניים, דת ומסורת או את החיים הפוליטיים. גישת המערכות יעילה במיוחד בחקר תופעות שנראות כאוטיות, אך ההשערה היא שהיגיון פנימי מפעיל אותן. תיאוריית הכאוס וכן תיאוריות היערכות סדר מתוך אי-סדר – סטוכסטיקה – עושות שימוש נרחב בתורת המערכות, והתנהלות שוק המניות ואירועים פוליטיים בלתי צפויים הם שדות שבהם גישת המערכות מיושמת תדיר. המאמר מציג את המאבק המזרחי בעשורים האחרונים כמקרה מבחן של המערכת הפוליטית ושל היכולת לאתגר את הסדר הפוליטי הקיים.

המאמר השישי, מאמרה של אביטל ברק, עוסק במושג תנועה מתנגדת, כלומר בתנועה ובפוטנציאל ההתנגדות שלה. מושג זה מתאר פעולה ופריעתה, ומכיל שני מאפיינים הפוכים: תנועה רצופה והכוח שמנסה להפריע ולהתנגד לה. נקודת המפגש – הרגע שבו התנועה נתקלת במכשול, או המפגש בין התשוקה של התנועה להמשיך לנוע ובין הכוחות החברתיים או הפוליטיים שעומדים בדרכה – היא נקודת המוצא להמשגה זו. הממד הפרפורמטיבי של התנועה המתנגדת מזמין שימוש בהבחנות ובכלים של מחקר הפרפורמנס לניתוח התרבותי-פוליטי שהמשגה זו מציעה. מקרה הבוחן המרכזי שבו דן מאמרה של ברק הוא אמנות הפארקור, מופע תנועה הנמצא על התפר שבין ספורט, אמנות ופרקטיקה תרבותית. הפארקור בכלל, ובכלל קבוצות הפארקור הפלסטיני, הוא דוגמה מובהקת לתנועה מתנגדת המנצלת את המפגש עם המגבלה (הפיזית במרחב האורבני, או מופע השליטה של הכיבוש הישראלי) בשביל לשנות כיוון ולהמשיך לנוע.

מאמרה של אורנה ועדיה דן במושג מיפוי-שכנגד, כפעולה לעומתית נגד המיפוי ההגמוני המבקשת לשנות את מערך הכוחות המרחביים-חברתיים, להעצים קבוצות מוחלשות ולקדם שינוי פוליטי ועתיד אלטרנטיבי באמצעות מיפוי. כדי להתחקות אחר משמעות המושג במלואו, המאמר מקיף את תהליך ייצורן של המפות, את תוצרי פעולת המיפוי – המפות עצמן והמרחבים המיוצגים בהן – ואת אופני תצוגתן והפצתן ביחס לטכנולוגיות מיפוי דיגיטליות.

המאמר "מעקב השתתפותי", המתכתב עם המאמר של ועדיה, מציג גם הוא מושג המתייחס למעקב ופיקוח ולאופן שבו הם מייצרים חיבור בין ידע ואקטיביזם. רונן אידלמן בוחן את הרעיונות של מעקב ופיקוח מבחינה תיאורטית ואת היבטיהם המעשיים, ממפה צורות שונות של השתתפות אזרחים במעקב ודן בסתירות העולות מכך. אידלמן דן במרכיב ההשתתפות במצבי מעקב שונים תוך התייחסות ספציפית לאופן שבו המעקב מבוצע, נתמך, מנוהל, מעורר התנגדות או מוטל בספק. המאמר מגדיר "מעקב השתתפותי" לא כקטגוריה ייחודית של מעקב, אלא כמושג לניתוח השתתפות במצבים רבים ושונים של מעקב וחברה, ויוצא מנקודת הנחה שהשתתפות במעקב הופכת את המשתתפים עצמם לאובייקטים נצפים ונעקבים – בעמדה אקטיבית ופסיבית כאחד. מעקב השתתפותי אמנם מאפשר לשלטונות ולתאגידים וכן לקהילות וליחידים להרחיב את כוחם ואת יכולת השליטה שלהם, אך לצד זאת הוא נותן לאזרחים אפשרויות לערער על שליטה זו ולהיאבק בה. מכאן עולה השאלה איך מעקב השתתפותי יכול להיות מופעל על ידי האזרחים ולמענם, וכיצד יוצרים מערכות מעקב פתוחות ודמוקרטיות – כלים למטרות אזרחיות – לא כדי לשלוט בחברה אלא כדי ליצור צורות חדשות של שיתוף אזרחים בייצור מידע, שיתופו, הבנתו והשימוש בו.

המאמר של גילי הרטל ושלי, חן משגב, מבקש להציג ולפתח את המושג טראומה קווירית אורבנית בהקשרים מרחביים של פוליטיקה עירונית, חברה אזרחית ואקטיביזם, ומתבסס על חיבור בין תיאוריה קווירית, (בעיקר תרומתה לפיתוח המושג "טראומה קווירית"), הכתיבה הסוציולוגית על טראומה ומשמעויותיה החברתיות, והכתיבה הגיאוגרפית העכשווית העוסקת בהיבטים המרחביים-פוליטיים של תנועות חברתיות עירוניות. המושג טראומה קווירית אורבנית מבוסס על מחקר השוואתי שבחן שני אירועים טראומטיים לקהילה הלהט"בית בישראל: הרצח של ניר כץ וליז טרובישי ופציעתם של בני נוער נוספים במועדון הברנוער באוגוסט 2009 בתל אביב, והדקירה והרצח של שירה בנקי במצעד הגאווה בירושלים באוגוסט 2015. שני אירועים אלה היו לא רק טראומה חברתית וקהילתית, אלא גם זרז לפעילות של תנועות חברתיות עירוניות ואקטיביזם בשתי הערים, שהגיבו למתרחש ורצו לחולל שינוי חברתי ופוליטי. מניתוח פעילותן של התנועות בשתי הערים עולה כי טראומה קווירית אורבנית משפיעה באופן שונה על פעולתן של תנועות חברתיות, בהתאם להקשר החברתי, התרבותי והפוליטי המקומי שלהן, לכוחות המעורבים בהן ולאופיין. ההשוואה בין התגובות לאירועים מאפשרת להצביע על האופנים שבהם מתעצב ומובנה אקטיביזם מרחבי באמצעות תנועות חברתיות עירוניות, להדגיש את התפקיד של אירועים טראומטיים בהנעתן לפעילות, ולהציע את הטראומה הקווירית האורבנית כמושג העומד מעבר למקרה הבודד.

מאמר האמנית חותמת חום הוא שיחה בין האמנית טלי קרן לאוצרת נעם סגל בעקבות תערוכת היחיד של האמנית שהוצגה בניו יורק ב-2018. התערוכה חותמת חום התמקדה בטכנולוגיית מעקב צבאית מבוססת חום, ובוחנת את הקשר בין דת, פוליטיקה וצבא. קרן עסקה רבות בימין הנוצרי בארצות הברית, ובאמצעות הדיון בחותם שהוצע כסמל המדינה האמריקאי כסמן של אידיאולוגיה יהודי-נוצרית היא בוחנת שאלות אתיות של טכנולוגיה צבאית מול אזרחית, גזע, אלגוריתמים, אלימות, והאפשרות לדמיין טכנולוגיה צודקת ושוויונית יותר.

* * *

מבוא זה ביקש למסגר, תיאורטית ומושגית, את הגיליון הנוכחי, העוסק במושגים פוליטיים של מחאה, אקטיביזם וידע. מאמרי הגיליון דנים במושגים מגוונים הבוחנים אפשרויות שונות לייצור ידע ולשימוש בו בתנועות חברתיות, בתנועות מחאה ובאקטיביזם לשינוי חברתי ופוליטי, בין אם באופן מסורתי ובין אם תוך שימוש בטכנולוגיות ומכשירים שונים. על אף עושר היריעה הנפרשת בגיליון בנוגע למושגים של מחאה, אקטיביזם וידע, זהו רק קצה הקרחון המאפשר לפתוח בדיון ביקורתי בנושא עשיר ואקטואלי זה, ולפיכך זוהי הזמנה לדיון, שבוודאי עוד יימשך בעתיד ובכימות נוספות, אקדמיות וציבוריות.

הערות

1. חנה ארנדט, *המצב האנושי*, תרגמו אריאלה אזולאי ועדי אופיר (קו אדום: הקיבוץ המאוחד, 2013), 83.
2. Michel Foucault, "Truth and Power," in *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings From 1972–1977*, ed. Colin Gordon (New York: Pantheon Books, 1980), 131.
3. טובי פנסטר, "ידע", בתוך המתכננים: השיח התכנוני בישראל לאן? עורכות טלי חתוקה וטובי פנסטר (תל אביב: רסלינג, 2013), 117–126.
4. שם, 117.
5. Haim Yacobi, *The Jewish-Arab City: Spatio-Politics in a Mixed Community* (London: Routledge, 2009).
6. Patsey Healy, "Introduction: The transnational flow of knowledge and expertise in the planning field," in *Crossing borders: International exchange and planning practice*, eds. P. Healy and R. Upton (London and New York: Routledge, 2010), 1–26.
7. Haim Yacobi and Chen Misgav, "The Geo-biographies of Spatial knowledge: Regional Planning from Israel to Sierra Leone and Back," *GeoJournal*, 84 (2018): 1383–1401.
8. טובי פנסטר, של מי העיר הזו? ידע, תכנון וחיי היומיום (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, קו אדום, 2012).

9. Ivon Rydin, "Re-examining the role of knowledge within planning theory," *Planning Theory*, 6 (2003): 52–68.
10. חן משגב וטובי פנסטר, "זיכרון מרחבי", מפתח 10 (2014): 25–52.
11. יוליה שבצ'נקו ושרה הלמן, "מחאה אנטי-ניאו-ליברלית ותוצר ניאו-ליברלי: ניכוס ותרגום תביעות מחאת האוהלים של קיץ 2011 על ידי ועדת טרכטנברג", סוציולוגיה ישראלית, י"ט (1) (2017): 145–168.
12. רותי גינבורג, "צילום אזרחים", מפתח 12 (2018): 149–174.
13. לסקירה שיטתית תיאורטית ראו בין היתר: הנרייט דהאן-כלב, "מחאה", בתוך אי/שוויון, עורכים א' רם ונ' ברקוביץ (באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2006), 242–249 (להלן דהאן-כלב, "מחאה"); ישי מנוחין, אקטיביזם ושינוי חברתי (ירושלים: ספרי נובמבר, 2010) (ולהלן מנוחין, אקטיביזם ושינוי חברתי); חן משגב, אקטיביזם מרחבי בעיר: נקודות מבט של גוף, זהות וזיכרון, עבודת דוקטורט, החוג לגאוגרפיה וסביבת האדם וביה"ס להיסטוריה (אוניברסיטת תל אביב, 2015) (להלן משגב, אקטיביזם מרחבי בעיר); Steve Pile, "Introduction: Opposition, Political Identities and Spaces of Resistance", in *Geographies (of Resistance)*, eds. Steve Pile and Michael Keith (Routledge: New York and Toronto, 1997); Iris Marion Young, "Activist Challenges to Deliberative Democracy," *Political Theory*, 295 (2001): 670–690.
14. Nitza Berkovitch and Sara Helman, "Global Social Movements," in *A Companion to Gender Studies*, eds. Philomena Esseed, David Theo Goldberg, and Audery Kobayashi (Oxford: Willey-Blackwell, 2005), 266–278.
15. Louis. M. Takanashi, "Social & Cultural Geography: Activism," in *International Encyclopedia of Human Geography*, eds. Robert Kitchen and Nigel Thrift (Oxford: Elsevier, 2009), 1–6 (להלן "Activism" Takanashi).
16. מנוחין, אקטיביזם ושינוי חברתי, 121.
17. Takahashi, "Activism".
18. Paul Routledge, "Activist geographies," *International Encyclopedia of Human Geography*, eds. R. Kitchen, and Nigel Thrift, (Oxford: Elsevier, 2009), 7–14; Kevin Ward, "Geography and Public Policy: Activist, Participatory, and Policy Geographies," *Progress in Human Geography*, 31 (5) (2007): 695–705 (להלן "Geography" Ward).
19. שם.
20. Jennifer Cave, Lynda Johnston, Carey A. Morrison and Yvonne Underhill-Sem, "Community–University Collaborations: Creating Hybrid Research and Collective Identities," *Kotuitui: New Zealand Journal of Social Sciences Online*, 7(1) (2012): 37–50.
21. משגב, אקטיביזם מרחבי בעיר.

22. בעיקר לאור המשמעויות החדשות שניתנו למושגים כמו "כוח" ו"הגמוניה" על ידי הוגים כמו פוקו וגראמשי.
23. Pile, "Introduction".
24. אסאף באייט, "מ'מעמדות מסוכנים' ל'מורדים שקטים': הפוליטיקה של העניים העירוניים בדרום הגלובלי", בתוך סוציולוגיה של הפוליטיקה, עורך ברוך קימרלינג (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2005), 432-407.
25. Cindy Katz, "Social Formations: Thinking About Society, Identity, Power and Resistance," in *Key Concepts in Geography*, eds. Sarah Holloway et al. (London: Sage, 2003), 249-265.
26. Manuel Castells, *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1983).
27. Manuel Castells, *End of Millennium: The Information Age: Economy, Society, and Culture* (Oxford: Willey-Blackwell, 2010).
28. David Harvey, "Class Relations, Social Justice and the Politics of Difference," in *Place and the Politics of Identity*, eds. Michael Keith and Steve Pile (London and New York: Routledge, 1993), 41-66.
29. דהאן-כלב, "מחאה".
30. Jeffrey Juris, "Reflections on #Occupy Everywhere: Social Media, Public Space and Emerging Logics of Aggregation," *American Ethnologists*, 39 (2) (2012): 259-279.
31. Alberto Melucci, *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society* (Philadelphia: Temple University Press, 1989).
32. Nancy Naples and Desai Manisha, *Women's Activism and Globalization: Linking local struggles and Transnational Politics* (New York: Routledge, 2002).
33. תמר הרמן, "מחאה הפכה למקצוע", פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך, 9 (1999): 84-90.
34. Sara Pink, "Urban Social Movements and Small Places," *City* 13 (4) (2009): 451-465;
- Sara Pink, "Re-thinking Contemporary Activism: From Community to Emplaced Sociality," *Ethnos* 73 (2) (2008): 163-188.
35. David Chisholm, "The City of Collective Memory," *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* 7 (2) (2001): 195-243.
36. Moria Rachel-Kenney, "Remember, Stonewall was a Riot. Understanding Gay and

מושגים פוליטיים של מחאה, אקטיביזם וידע: מבוא תיאודטי חן משגב

Lesbian Experience in the City,” in *Making the Invisible Visible*, ed. Leonie Sandercock
(Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1998), 120–132

37. אלה שוחט, “הערות על ה'פוסט קולוניאלי'”, בתוך זיכרונות אסורים, לקראת מחשבה רב-תרבותית (תל
אביב: בימת קדם לספרות, 2001), 274–295.

